

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nı: 226

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**GENÇ AKADEMİSYENLER
İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI**

SEMPOZYUM
1-2 MAYIS İSTANBUL

Editör
Yrd. Doç. Dr. Sami ERDEM

İstanbul 2009

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nü: 226

ISBN 978-975-548-232-3
Sertifika No: 0107-34-007230

Kitabın Adı

Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları

Editör

Yrd. Doç. Dr. Sami Erdem

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. İlyas Çelebi (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Sami Erdem (Koordinatör)

Yrd. Doç. Dr. Gülgün Uyar (Koordinatör Yrd.)

Yrd. Doç. Dr. Aziz Doğanay (Teknik Hazırlık)

Ar. Gör. Ali Ayten (İletişim)

Dizgi-Mizanpaj

Dr. Muhammed Abay

Kapak Tasarım

Yrd. Doç. Dr. Aziz Doğanay

Baskı/Cilt

Yazın Basın Yayın Matbaa Turizm Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 12028

1. Basım

Mayıs 2009 - İSTANBUL

Bu eserin bütün hakları İFAV'a aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mahir İz Cad. No: 2 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
bilgi@ilahiyatvakfi.com • <http://www.ilahiyatvakfi.com>

Modern İslâm İktisadı Çalışmalarında Metodolojik Yaklaşımlar: Murâbaha Örneği

İsmail Cebeci

Giriş

Modern İslâm iktisadının gelişim sürecini ve bugünkü durumunu değerlendirme konusunda, modern akitler etrafında oluşan literatür önemli ipuçları sunmaktadır. Bu akitler içinde murâbaha akdi özel bir öneme sahiptir.

Bu tebliğde, modern İslâm iktisadı çalışmalarının genel seyri ve problemlerinin, murâbaha örneğinden nasıl görülebileceğini göstermeye çalışacağız. Bunu yaparken murâbaha akdinin klasik bir akit olarak modern dönemde nasıl bir yorumlama sürecinden geçerek modern bir şekle dönüştüğüne ve bunun araçlarına değineceğiz. Ortaya çıkan sonuçlar yardımıyla İslâm iktisadı ve özellikle modern İslâmî akitler konusunda çıkarımlarda bulunacağız.

Böyle bir değerlendirme için murâbaha akdinin seçilmesinde şu sebepler etkili olmuştur:

Murâbaha; mudarebe, müşâreke, icâre ve selem gibi diğer muamelelerle ortak problemler taşınmasının yanı sıra kendine has pek çok farklı problem noktası da içermektedir. Bu açıdan bakıldığında murâbahayı anlamak bir anlamda diğer işlemleri ve İslâm iktisadının bugünkü işlem mantığını anlamak demektir.

Murâbaha diğer işlemlere göre daha geniş ölçeklidir.

Murâbaha günümüzde en çok kullanılan işlem türüdür.

Murâbaha, üzerinde en çok tartışılmış ve tartışılmaya devam eden işlemdir.

Tebliğ iki ana bölümden oluşmaktadır: “Modern Murâbaha Akdinin Yapısı ve Oluşum Süreci” başlıklı birinci bölümde klasik murâbahanın modern murâbahaya nasıl dönüştüğü, bu değişimin yeni bir akit oluşturma açısından ne ifade ettiği, modern murâbahanın İslâm bankacılığı içinde ve diğer akitler karşısında nerede durduğu ve zihniyet olarak ne gibi anlamlar taşıdığı; “Modern Murâbaha Tartışmalarının Temellendirilmesi” başlıklı ikinci bölümde İslâm iktisadı alanında çalışan araştırmacıların modern murâbaha ile ilgili meselelerde nasıl bir bakış açısıyla ve hangi kriterlerle hüküm ürettiği; zaruret, maslahat ve seddi zera'i gibi kavramların akıl yürütme ve hüküm üretme faaliyetlerinde nasıl ve ne şekilde etkili olduğuna değinilecektir.

Bu tebliğin amacı, modern İslâmî akitler içinden seçilmiş bir akit olan murâbaha etrafında oluşmuş literatürü incelemek suretiyle modern İslâm iktisadı hakkında sonuç ve kanaatlere ulaşmaktır.

1) Modern Murâbaha Akdinin Yapısı ve Oluşum Süreci

A) Tanım

a) Klasik Murâbaha

Klasik fıkıh literatüründe bey' akdinin bir türü olarak mutlak bey' içinde ve 'emanet satışları' kapsamında ele alınan murâbaha, vadi'a ve tevliye ile aynı kategori içinde yer almaktadır. Malın ilk bedelini söyleme niteliği taşıması itibarıyla müsâvemenin (alış fiyatından bahs etmeden ve pazarlıkla yapılan satış) zıttıdır. Aynı bir tür olarak ele alınmasının sonucu olarak kendine has şartlar taşımaktadır. İşleyiş olarak, satıcının, elindeki malın alış fiyatını söyleyerek ve üzerine belirli bir kâr koyarak satış yapması anlamında kullanılır.

b) Modern Murâbaha (Murâbaha li'l-âmir bi's-şirâ)

Faizsiz finans kurumlarında uygulanan şekliyle günümüzdeki murâbahanın¹ işleyişi ve şartları klasik fıkhıdaki şekline nazaran bir hayli farklılaşmıştır. Genelde finansman (temvîl) şekillerinin türlerinden biri olarak ele alınan bu model müşterinin –genelde finansman yetersizliği sebebi ile- kuruma baş vurup kurumun bir malı alarak vadeli olarak kendisine satması talebiyle başlar, kurum talebi inceleyerek olumlu bulursa satıcıdan alır ve müşteriye satar. İşlem klasik fıkhıktakine nazaran çok aşamalı ve karmaşık bir şekilde tamamlanır.

Bugün kullanıldığı şekliyle murâbaha, modern faizsiz bankacılık sisteminde -mudârabe, müşâreke ve temlik ile sona eren icârenin yanı sıra- sermayeyi işletme yöntemlerinden biri olup bir yatırım-finasman türü olarak kullanılır. Günümüzde murâbahanın faizsiz bankacılık sistemi içerisindeki oranı %90'ı aşan bir düzeye kadar ulaşmaktadır.²

B) Murâbahanın Bir Finansman Modeli Olarak Devreye Sokulması

İslâmî finans kurumları, kuruldukları dönemde mudârabe (mal ve emek ortaklığı) ve müşâreke (mal ile mal ortaklığı) gibi yöntemleri öne çıkarmakta idiler. Ancak kısa bir süre sonra bu işlem türlerinin yeni ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığı şeklindeki kanaat güçlendi. Aslında mudârabe, müşâreke, icâre ve diğer işlemlerin klasik şekilleri ile yetinilmedi. Bu işlemler ihtiyaçlara göre modernize edildi ama yine de murâbaha karşısında bir varlık gösteremediler.

Bu noktadaki temel sebep, modern çağda insanların mala ve paraya bakışları ve mal ve para ile ilişkilerin değişmesidir. Ev, araba vb. sahibi olmak ya da başka bir ülkeden bir ürün getirip satmak artık her insanın düşünebildiği normal şeyler haline gelince mudârabe ve müşâreke –özellikle küçük çaplı işler için- anlamını kaybetti. Zira insanlar hesap verecekleri ve kârı paylaşacakları güçlü ortaklardan ziyade borç alacakları kurumlara ihtiyaç duyma-

¹ Murâbaha ile ilgili modern kaynaklara göre konuya ilk değinen İmam Şâfi'dir. Buna göre İmam Şâfi *el-Ümm* adlı eserinde klasik murâbahadan farklı olarak alıcının talebi üzerine murâbıhın malı satın alıp belirli bir kârla müşteriye satması örneğinden bahseder.

² Murâbahanın neden bu kadar çok kullanıldığına dair soruya cevap olarak ilgili modern kaynaklar şu sebepleri zikrederler: Murâbahanın kısa vadeli, riski az, basit, geniş ölçekli, kredi açısından pratik ve para akışı sağlayıcı olması, banka görevlilerinin klasik bankalardan gelmiş olması, bankalar arasındaki rekabet, enflasyonun uzun vadeli yatırım riskini artırması, her iki tarafın ödeyeceği miktar ve tarihleri önceden bilmesi, mudârabe ve müşârekenin kurum tarafından çok iyi incelenip devamlı kontrol gereği ve bunun için yetişmiş eleman ihtiyacı ve diğer finansman türleri için daha güçlü kurumlara ihtiyaç olması. Murâbahanın faizli bankacılık sistemindeki nakit kredisi yerine aynı kredi niteliğinde olması günün ihtiyaçlarına en uygun model olma özelliğini getirmiştir.

ya başladılar. Yani modern öncesi dönemde daha ziyade ortaklığa dayalı anlaşmalar yürür- lükte iken, modern dönemde kredi mantığına dayanan ve ödemeleri sabit olan işlem mantığı yerleşti.

İşte bu durum İslâm tarihinde bazı fıkıh kitaplarının ücra köşelerinde zikredilmiş olan ve daha önce bir finansman modeli olarak kullanılması pek düşünülmeyen murâbahanın, yeni bir işleyle ve pek çok unsurlarında önemli değişiklikler yapılarak gündeme alınmasını ve faizsiz finans sisteminin merkezine yerleşmesini getirdi.

Aslında fıkıh kitaplarındaki murâbaha modern murâbahaya dönüşürken pek çok deği- şime uğradı. Müşteri ve banka tarafından yapılan vaadin bağlayıcı sayılması, hükmî kabz ile yetinilmesi, birden fazla akdin bir arada yapılması, işlem içinde vekâlete başvurma şekli, risk karşısında alınan tebdirler ve zamanında ödeme yapılmaması durumunda düşünülen çareler bir finansman modeli olmanın getirdiği yeni meseleler idi.

Bu konu aynı zamanda modern dönemde İslâm iktisadî alanında nasıl akit üretileceği meselesi ile de ilgilidir. İbâha prensibine rağmen öncelikle fıkıhtaki mevcut akit modelleri üzerinden hareket edildiği görülmektedir. Öncelikle oluşturulan akit tipinin isim, kaynak ya da çağrışım olarak fıkıh kitaplarında bir yerinin olması, sonra bu modelin değiştirilerek ve yeni unsurları kapsayarak bir takım modern iktisadî ihtiyaçları karşılar hale gelmesi ve faizli bankaların yaptığı işlemlere alternatif olma şansına sahip olması ama onlardan farklı olması ve bu farkın vurgulanması gibi hususlar yeni akitlerin oluşturulması esnasında dikkat çeken özelliklerdir. Modern murâbahanın icadında bütün bu özellikler görülebilmektedir.

C) Modern Murâbahanın Tarihi

Modern murâbaha ile ilgilenenler, modern dönemde işlemin bu şekliyle ilk defa 1976'da, Mısır'da Sâmi Hasan Hammûd'un *Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrafîyye bimâ yettefikü ve's-şer'iatü'l-İslâmiyye* adlı doktora tezinde İmam Şâfi'ye atfen ortaya atıldığını ifade ederler. İlgili kaynağa baktığımızda müellifin faizli bankaların kambiyo işlemlerine karşı ve müşâreke ve mudarebeden daha geniş ve günün insanların ihtiyaçlarını karşılamada daha etkin bir işlem olarak murâbahayı –yeni şekliyle- kaleme aldığını görürüz. Bundan sonra gerçekleştirilen ve konusu İslâm iktisadının meseleleri olan ilmî toplantılarda da murâbaha üzerinde önemle durulduğunu görmekteyiz.

D) Modern Dönemde Murâbahaya Yaklaşımlar

1970'li ve 80'li yıllarda daha çok klasik fıkıhtaki prensiplere yakın bir murâbaha çizgisi görülürken 90'larda farklılıkların arttığı, piyasa şartları, zaruret vb. sebeplerle bazı aşamaların devre dışı bırakıldığı ya da değiştirildiği ve günümüzdeki murâbaha işleyişinin bankacılık sistemine daha da yaklaştığı gözlenmektedir. Bu değişimin diğer iktisadî alanlardaki problemler ve çözüm yolları ile paralellikler taşıdığı ifade edilebilir.

Yukarıdaki problemler ışığında üç farklı tutum görülmektedir.

a) Murâbahayı savunan bakış açısı

Pratik işleyiş, iktisadî ihtiyaçları, faizli sistemle rekabeti, yeni akitler üretme ve ictihad hürriyeti gibi kavramları ön plana çıkaranların murâbahayı benimsemeye daha yatkın oldukları gözlenmektedir. İslâmî bankalarla ilgili kitap, yayın ve kongrelerde genel olarak olumlu bir tavır alındığı belirtilebilir.

b) Murâbahaya temelden karşı çıkan bakış açısı

İslâmî bankaların kâr-zarar ortaklığı üzerine ve normal bankalardan farklı olarak kurulduğunu ifade edenler murâbahayı idealden uzaklaşma olarak görerek eleştirirler ve diğer türlere dikkat çekerler.

c) Murâbahayı nazarî olarak kabul etmekle birlikte işlemin bazı özelliklerini ve pratikte ortaya çıkan bazı aşamalarını şüpheyle karşılayan ya da kabul etmeyen bir bakış açısı mevcuttur.

E) Konu ile İlgili Tartışma Zeminleri

a) Fikhî Tartışma Zemini: Temel fikhî meseleler şunlardır: Vaadin bağlayıcılığı meselesi; kabz meselesi, mürekkebin akitler meselesi, akitlerde şartlar meselesi, vekalet meselesi, risk meselesi, akdin sona ermesi meselesi

b) İktisadî Tartışma Zemini

c) İşletmesel Tartışma Zemini

d) Kanunî Tartışma Zemini

e) Fikrî ve Sosyal Tartışma Zemini

Sonuç

Murâbaha üzerinde yapılan bu değerlendirmeler şu sonuçları doğurmaktadır:

-Modern murâbahanın ortaya çıkış ve gelişim serüvenini takip etmek bir anlamda modern İslâm iktisadının seyrini takip etmek anlamına gelmektedir.

-Modern murâbaha süreci, modern İslâm bankacılığının kuruluşundan bugüne kadar gelinen çizgiyi ve değişimleri de bir anlamda yansıtmaktadır.

-Diğer akitlere göre daha geniş bir problem kümesini kapsayan murâbahayı ele almak, murâbaha bağlamında tartışılan meseleleri ve bu meselelerin nasıl ortaya konulduğunu, bu amaçla yapılan akıl yürütme faaliyetlerinin yönünü ve sıhhatini tahlil etmeyi de içermektedir. Bu itibarla, murâbaha akdinin iyi anlaşılması, modern dönemde İslâmî akit üretme zihniyeti konusunda ciddi bilgiler sağlamaktadır.

-Murâbaha tartışmaları üzerinde yapılan incelemeler, günümüzde özellikle İslâm iktisadı üzerinde çalışan fakihler ve özellikle İslâm iktisadı hakkında söz söyleyen insanların zihin dünyası hakkında da bilgi vermektedir.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki, murâbaha hakkındaki düşünce, kanaat ve hükümler daha geniş ve üst çerçevedeki bakış açıları ile ilgilidir. İslâm iktisadı ve İslâm bankacılığının yapısı ve fonksiyonu hakkındaki kanaatler, modern iktisadî ihtiyaçları ve akit şekillerini değerlendirme tarzı, yeni işlemler hakkındaki hüküm verme yolları, maslahat, zaruret, ictihad gibi kavramları yorumlama tarzı, bu üst çerçevenin sınırlarını belirlemektedir.

II) Modern Murâbaha Tartışmalarının Temellendirilmesi

Bu bölümde murâbaha tartışmalarına yön veren prensip ve düşünceler ele alınacak, ortaya çıkan tartışmaların temelleri ve arka planı incelenecektir. Böyle bir çaba İslâm iktisadı araştırmacılarının hangi kriterlerle meselelere baktığı, nasıl düşündükleri ve hüküm ürettikleri konusunda bize bir harita sunacaktır. Bu vesileyle, bir taraftan yapılan çıkarımların ne derece sağlıklı olduğunu anlamaya çalışırken diğer taraftan İslâm iktisadı

ve genel anlamda modern fikhî çalışmalar için bir örnek çıkarılmış olacaktır.

A) Mezhep Kavramının Modern Murâbaha Tartışmalarındaki Etkisi

Modern murâbaha tartışmaları hem genel itibarıyla hem de alt konular açısından mezhep telakkilerinin ne derece etkisi altında gelişmiştir? Öncelikle belirtmek gerekir ki günümüzde özellikle iktisadî meselelerde tek bir mezhebe bağlı olarak meseleyi değerlendirmek ve hüküm üretme çabası nerede ise ortadan kalkmıştır. Bu itibarla, günümüzde mezhep kavramının modern öncesi döneme göre farklı bir anlama sahip olduğu ifade edilebilir.³ Meselâ Hanefî –ya da bir başka mezhep müntesibi- olan bir araştırmacının herhangi bir meseleyi sadece kendi mezhep kaynaklarına göre değerlendirmesi artık nerede ise söz konusu edilmeyen bir durumdur. Bunun da ötesinde kişinin sadece –tek olarak başka bir mezhebin kavli üzerine hüküm bina etmesine de pek rastlanmamaktadır. Bunun yerine farklı mezheplerin kavillerinin bir araya getirilmesi ile oluşmuş yeni hükümlerle karşılaşmaktayız. Hatta bunun da ötesinde bir mezhebin görüşünü temsil etmeyen âlimlere de -ihtiyaç halinde- atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu itibarla mezhep kaynaklarıyla mezhep dışı kaynaklar arasında -delil değeri vs. açısından- bir farklılık gözetilmemektedir.

Hüküm üretme mantığı olarak mezhepler arası ve mezhepler üstü bir yapının varlığı sadece murâbaha meselesinde değil diğer modern iktisadî işlemlerde ve genel olarak muâmelât alanında geçerli bir durum olarak değerlendirilebilir. Yapılan ilmi toplantılardaki genel tavır bunu açıkça ortaya koymaktadır.⁴ Modern öncesi dönemde mezhepler bağlamında yapılan hüküm üretme faaliyetleri ve çıkarımların; ihtiyaçların artması, Batı'nın meydan okuması karşısında çözüm üretme zarureti gibi faktörlerin etkisi ile modern dönemde daha geniş bir düzleme kaydığı ifade edilebilir. Bu itibarla mezhep anlayışının dışında farklı prensipler, kaygılar ve bakış açıları etrafında toplanmış ekollerden bahsedilebilir.

Hüküm üretme çalışmaları esnasında nakledilen mezhep kavli ile mezhep birikimi arasında genelde ilişki kurulmamaktadır. Sadece ilgili kavlin zikredilmesi ile yetinilir. Mezhep kavilleri nakledilirken genelde hiyerarşik bir düzen gözetilmez. Herhangi bir müctehidin kavli bir mezhep imamının kavline rahatça tercih edilebilir. Karşı görüşte olanlar da teknik olarak böyle bir yönetime itiraz etmezler.

Literatürde birtakım mezhep kaynaklarına atıf yapılırsa da murâbahaya bakış noktasında

³ Mustafa Zerkâ mezhep anlayışındaki değişimi şöyle ifade etmektedir: Fıkıh öğretimi ve eserlerindeki üslubun yenilenmesini, Ehl-i Sünnet fikhını temsil eden dört mezhebin ve diğer mezheplerin açılımı izledi. Bu açılım sahâbe, tâbiîn ve mezhepleri tam olarak tedvin edilmemiş selef fakihlerini de kapsadı. Evzaî, Leys b. Sa'd, İbn Şübrüme vb. diğer fakihlerin birçok konudaki görüş ve ihtilafları istifade etmek maksadıyla nakledildi. Bu açılım mezhep taassubunu hafifletti, mezheplerdeki fikhî zenginliği ortaya koydu ve fikrî ilerlemeyi sağladı. Ayrıca delillerin tartışılması suretiyle anlayışta genişlik, uygulamada kolaylık ve her konuda farklı mezheplerden zamana ve mekana en uygun olan hükmü seçme genişliği sağladı. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *İslam Hukuk Ekolleri ve Maslahat Prensibi*, haz. Ali Pekcan, İstanbul 2007, s. 138-139). Ayrıca Zerkâ, genel anlamıyla İslâm fikhından faydalanılmış olmasının ve mekâsidü'ş-şerîa ve usûl-i fikhın yeni bir tahrice tabi tutulmasının yeni ihtiyaçlara cevap vermek için şart olduğunu ifade etmektedir. bk. Zerkâ, *İslam Hukuk Ekolleri*, s. 134-135.

⁴ Örneğin 1979'da Kuveyt'te alınan kararda murâbahada vaadin, Mâlikî mezhebine göre belli durumlarda kazaen ve diğer mezheplere göre diyaneten bağlayıcı olarak kabul edilmesinde mezhep düşüncesi ile ilgili olarak önemli bir anlayışa işaret vardır.

mezhep faktörünün belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ifade etmek zordur. Farklı mezheplere bağlı araştırmacıların bir meselede aynı şekilde düşündüğü, bazan da aynı mezhep müntesibi olan şahısların farklı hükümler çıkardıklarını görmek zor değildir.

Murâbaha ile ilgili farklı meselelerde farklı mezheplere atıflar bulunmaktadır.⁵ Burada mezhepler, sıkı sıkıya intisab edilmesi gereken ve birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış ekoller değil pek çok fikhî görüşü içeren ve geçişlerin mümkün olduğu zengin kaynaklar (hukuk mirası) olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bir konuda Mâlikî mezhebinin görüşünü benimsemek, diğer bir meselede Hanefî mezhebine –ya da başka bir mezhebe- tabi olmak sık rastlanan bir durumdur.

B) Telfik⁶ Kavramının Modern Murâbaha Tartışmalarındaki Etkisi

Modern murâbahanın bugünkü şekliyle hiçbir mezhepte bir bütün halinde yer almayan bir işlem olması ve farklı mezhep ve görüşlerden derlenmiş olması itibarıyla telfikle ilgili bir tartışma söz konusudur.⁷ İşlemin vaad, kabz, vekâlet vb. pek çok alt konusunda farklı mezheplere ve yeri gelince mezhep dışı kavillere başvurulması böyle bir konuyu gündeme getirmiştir. Özellikle vadin bağlayıcı olmasına muhalif olan bazı araştırmacılar genelde murâbaha ve özelde vadin bağlayıcılığı meselesinde sonuca telfik ile ulaşıldığını ifade etmektedirler. Bu iddia, ibâdât alanında daha çok karşımıza çıkan telfik meselesinin muâmelâtteki durumunun prensip olarak araştırılmasını gerekli kılar.

Telfik meselesinde sedd-i zerâi düşüncesi ile hareket edenler, murâbahanın farklı unsurlarının farklı mezheplerden alınarak oluşturulduğunu ifade ederek bu yolla pek çok helal işlemde harama götüren bir sonuç çıkarılabileceğini ifade etmektedir.⁸ Buna karşılık bazı araştırmacılar bunun yasak olan “ruhsatlara tâbi olma” anlamına gelmediğini, her iki delilin kuvvetine binâen her ikisi ile amel etmek olduğunu ve farklı konularda farklı mezheplere tâbi olmanın bir problem teşkil etmediğini ifade etmektedir.⁹

C) Zaruret Düşüncesinin Modern Murâbaha Tartışmalarındaki Etkisi

Zaruret düşüncesi günümüzde fikhî hüküm üretme faaliyetinin önemli unsurlarından biridir.¹⁰ Benzer bir şekilde, modern İslâm iktisadı alanında çalışma yapan araştırmacıların çoğunluğunda da zarurete dayanan bir anlayışın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

⁵ Ancak Hanbelî mezhebine -muâmelâtta daha esnek bir mezhep olarak kabul edildiğinden dolayı- daha sık atıf yapıldığı ifade edilebilir.

⁶ Telfik konusunda başlıca üç görüşten bahsedilebilir: a) Telfik'in câiz olmadığı, b) Telfikin mutlak olarak câiz olduğu, c) Kolaylıklara tabi olma kasdı bulunmama şartıyla telfikin câiz olduğu görüşü. (Ayrıntılar için bk. Muhammed Said Albânî, *Umdetü't-tahkik fi't-taklid ve't-telfik*, Dımeşk 1997, s. 107-121.)

⁷ bk. Ahmed Salim Abdullah Mülhim, *Bey'u'l-murâbaha ve tabikâtühâ fi'l-mesârifil-İslami*, Amman 2005, s. 159.

⁸ Refik el-Mısırî, “Bey'u'l-murâbaha li'l-âmir bi's-şirâ fi'l-mesârifil-islâmiyye”, *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-islâmî*, V/ II (1988), s. 1160. Ayrıca Mısırî aynı makalede telfikin her halükarda geçerli olmadığını, önce bu işin kaidelerinin belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir (bk. s. 1170-1171).

⁹ Mülhim, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 178 ve 196.

¹⁰ Bu bağlamda kullanılan temel kaideler şunlardır: “Meşakkat teysîri celbeder.” “İş daraldığında genişler.” “Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar.” Bu kaidelerin açıkça zikredilmese de bazı hükümlere temel teşkil ettiği ifade edilebilir.

Kimi zaman açıkça dile getirilen bu anlayışın izleri pek çok yerde genel kanaat ya da bir ön kabul olarak kendisini göstermektedir. Bu durumu modern murâbaha ile olarak da geçerli olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu geçerlilik hem konunun genelinde hem de alt konularda söz konusudur.

Bazı muamelelerin daha önceki dönemlerde memnu görülmekte iken modern dönemde meşru görülmesi¹¹ ve bazı meselelerin daha önceki dönemlerde ele alınmamış olup haklarında hüküm yok iken modern dönemde cevazı yönünde hüküm verilmesinde zaruret anlayışının etkisi görülmektedir. Bu iki durum hem murâbahanın genelinde hem de alt konularında söz konusudur.

Günümüz fakihlerinde murâbaha bağlamında nasıl bir hâcet ve zaruret anlayışının bulunduğu önemlidir. Zaruret düşüncesi bazı meselelerde klasik fikhî çerçeve içinde ele alınmakta iken İslâm dışı bir iktisat ve bankacılık sistemi içerisinde İslâmî hükümlere uygun bir işlem yapma hedefinin varlığı, genel anlamda zihinsel bir zaruret düşüncesinin bulunduğuna işaret etmektedir. Bu düşünce pek çok durumda “İhtiyaç zaruret menzilesine tenzil olunur.” kaidesini işletir gibidir. Zira karşılaşılan tüm zorlukları doğrudan zaruret çerçevesi içinde değerlendirmek zordur. Ayrıca dinin ve neslin muhafazasını kapsayan zaruriyyât ile bağlantı kurularak iktisadî alandaki meseleler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Aslında İslâmî bankacılık sürecinin başında ortaya konulan mudârabeye ve müşârekenin yeterli olmaması ve işlemlerin çoğunun murâbahaya kayması, toplumdaki ihtiyaçların bir sonucu olarak düşünülebilir. Zira başta belirlenen bu yöntemler, toplumun ihtiyaçların karşılamaya kafi gelmemiştir. Dolayısıyla, murâbahanın bugünkü yaygınlığının temelinde sadece bankaların tutumundan ziyade bir ihtiyaç halini görmek daha doğru olur.

Modern Murâbaha Bağlamında Zaruret Düşüncesini Oluşturan Başlıca Faktörler:

- a) Kanuni zorunluluklar: İslâmî bankaların -faaliyet gösterdikleri ülkelerde- tâbi oldukları genel ve özel kanun ve düzenlemeler zaruret düşüncesinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.
- b) Piyasa şartları ve iktisadî zorunluluklar: Bazı durumlarda iktisadî şartların yoğun etkisi ve rekabet belirleyici olmaktadır.
- c) Modern ticari örf faktörü: Özellikle uluslar arası ticarete oluşmuş ve İslâmî bankalar tarafından değiştirilmesi zor olan ve riayet edilmemesi zorluklar doğuran teamüller işlemlerde belirleyici olabilmektedir.
- d) Kurumun yapısından kaynaklanan zorunluluklar: İslâmî bankaların işlemin bazı unsurlarını bizzat yerine getirmeye gücünün olmaması önemli bir etkidir.

Sonuç

Zaruret düşüncesi -açık ya da gizli olarak- hem genel olarak murâbaha fikrinin ortaya atılmasında ve sürdürülmesinde hem de murâbahanın alt konularında yapılan çıkarımlarda etkili olmuştur. Bu durumun diğer iktisadî işlemlerde de var olduğunu söylemek yanlış

¹¹ Başlangıçta mubahlığı varsayılmayan bazı muamelelerin daha sonra câiz hale gelmesi zaruretin bir sonucudur. (bk. Abdülvahhab İbrahim Ebû Süleyman, *Fıkhü'd-darîrah ve tatbikâtühü'l-muâsıra-âfâk ve eb'âd*, Cidde 2002, s. 138).

olmaz. Hatta anlaşılana o ki zaruret prensibine atıfta bulunmak normal bir hale gelmiş durumdadır.

Tekrar belirtmelidir ki zarurete pek çok yerde hâcet menzilesinden tenzille ulaşılmış ve klasik fikhî zaruret anlayışından ziyade genel çıkarımlar etkili olmuştur. Ancak bazı meselelerin zarurete binâen ele alınabileceğini kabul etmekle birlikte bazı meselelerde de ilgili kurumların tembel ve isteksiz bir tavır gösterdikleri ve zarureti istismar ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla zaruret düşüncesinin biraz dengersizce kullanıldığı ve engellerin izale edilmesi gerektiğini unutturduğu ifade edilebilir.

Bir zamanda zaruret dairesi içinde değerlendirilmeyen bir mesele bir süre sonra bu çerçevede ele alınabilmektedir. Örneğin bir akit türüne belirli bir zamana kadar ihtiyaç duyulmazken, daha sonra bu durum değişebilmektedir. Geçmişte bey'bi'l-vefa örneğinde olan şey bugün murâbaha ile ilgili bazı muamelelerde de geçerli sayılabilir. Ayrıca zaman içinde bazı şeylerin zaruret dairesinden çıkması ve bu daireye yeni şeylerin girmesi mümkündür. Ancak bugün durum böyle midir yoksa önce yadırganan bir meselenin zamanla alışılıp kabullenmesi mi söz konusudur? Yani bugün zaruret düşüncesi, tutarlı bir prensibi mi yoksa zamanın şartlarına teslim olmayı mı ifade etmektedir?

Öncelikle zaruret prensibine başvurularak ulaşılabilecek hükümler İslâm'ın ruhuna ve genel esaslarına aykırı olmamalıdır. Bunlarla çatışacak hedeflere ulaşmak için zaruretin kullanılması büyük bir hatadır. Yapılması gereken şey, zarureti oluşturan engelin bir an önce izale edilmeye çalışılması ve ihtiyaç anında da zaruretlerin miktarınca takdir olunacağı ilkesinin unutulmamasıdır.¹²

Murâbaha bağlamında verilen bazı hükümler *zaruret sebebiyle istihsânı* çağrıştırmaktadır. Bu, zaruret ve maslahat sebebiyle kıyas hükmünün aksine, ihtiyacı gideren ve zorluğu kaldıran bir harekettir. Bunun örneği, vedîanın genel kurallarına aykırı olarak, ecîr-i âmmin -yangın vb. bir sebep dışında- elindeki mallar helak olduğu zaman tazmin etmesidir.¹³ Bu hükmün amacı insanları tedbir almaya yönelterek başkalarına ait malları korumaktır. Bu durum vaad vb. durumlarda örnek alınabilir.

D) Maslahat Düşüncesinin Modern Murâbaha Tartışmalarındaki Etkisi

Maslahat ve zaruret bir bütünün parçaları gibi değerlendirilebilir¹⁴ ve her ikisi genelde paralel bir seyir takip eder. Modern murâbahada da durum bu şekildedir. Modern İslâm iktisadının genelinde etkili olan maslahat düşüncesi murâbahada hem genel olarak hem de altkonularda yapılan akıl yürütme ve çıkarım faaliyetlerinde önemli bir etken olmuştur. Bu etki, zarurette olduğu gibi kimi yerlerde açıkça dile getirilmiş olsa da genelde düşünce tarzının içinde mündemiçtir.

Fert ve cemiyetlerin İslâmî bir hayat sürebilmeleri için İslâmî bir iktisadın –ve dolayısıyla İslâmî bankacılık sisteminin- var olması ve sürdürülmesinin gerekliliği genel anlamda müslümanların maslahatı ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir. İşte bu noktada murâbahanın, sistemin yürütmesine en büyük katkı sağlayan model olarak, maslahat düşüncesiyle ve özellikle müslümanların maslahatıyla ilişkisi vardır. Bu düşünceye göre

¹² Ebu Süleyman, *Fıkhü'd-darûrah*, s. 97-99.

¹³ Zerkâ, *İslam Hukuk Ekolleri*, s. 150-151.

¹⁴ Zaruret-maslahat ilişkisi için bk. Ebu Süleyman, *Fıkhü'd-darûrah*, s. 42 vd.

murâbaha, bazı problemler içerse ve çok yaygınlaşması tercih edilmese de, hâl-i hazırda tarafların maslahatını en iyi sağlayan model olarak görülmektedir. Maslahata en uygun olarak görülen murâbahanın devre dışı bırakılması İslâmî bankaların ve dolayısıyla müslümanların zayıflamasını ve mevduatın bir bölümünün faizli sisteme kaymasına neden olacaktır.

Modern murâbaha konusunda maslahat düşüncesini benimseyenler, kolaylık, ibâha, ictihâd gibi konulara vurgu yapmakta, zamanın ve ihtiyaçların değişmesi ile hükümlerin değişebileceği fikrini ileri sürmektedirler. Buna karşın diğer tarafın daha sıkı davrandığı, sedd-i zerâi prensibini ve aleyhteki fikhî kaideleri öne çıkardıkları görülmektedir. Bunlar hiçbir hükmün bulunmadığı durumlarda maslahata dayanarak hüküm verilebileceğini, fakat murâbaha ile ilgili pek çok meselede karşı delil bulunduğunu ileri sürmektedirler.¹⁵ İşin pratik yönleriyle daha yakından ilgilenenlerin maslahat düşüncesine daha fazla ilgi gösterdikleri açıktır. Bazı bankaların fetva heyetleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Murâbaha bağlamındaki maslahat düşüncesini; müşterilerin maslahatı ve bankanın maslahatı olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bankanın maslahatı, aynı zamanda bütün mudilerin maslahatını ve sistemin işlemesi açısından da genel anlamda müslümanların maslahatını ifade etmektedir.

Maslahat ile “zarûriyyât-ı hamse” arasındaki ilişkiye dikkat çeken Mülhim’e göre eğer müşteriye vaadini yerine getirme noktasında muhayyer bırakılırsa banka büyük zararlarla karşılaşacaktır. Vaadin bağlayıcı hale getirilmesi, maslahatı gerçekleştirdiği ve muamelede istikrar sağladığı için daha doğrudur. Maslahat’ın din, hayat, akıl, nesil ve malı zaruretlerini koruma fonksiyonu bu şekilde ortaya çıkar. Muhayyerlik durumunda ise bu maslahatların bir kısmı ya da hepsinin zayi edilmesi ve mefseted söz konusudur.¹⁶

E) Sedd-i Zerâi Düşüncesinin Modern Murâbaha Tartışmalarındaki Etkisi

Pek çok meselede olduğu gibi modern murâbahada da sedd-i zerâi¹⁷ prensibiyle hareket eden bir düşüncenin varlığından söz edilebilir. Bu şekilde düşünenler, daha pratik ve maslahat temelli düşünenlerin kabul ettiği çözümlerin –bazan başlıbaşına câiz olsa da tehlikeli bir noktada durduğu ve sakıncalı işlemler için kullanılmaya son derece müsait olduklarından dolayı câiz olmamalarının daha uygun olacağı düşüncesindedirler.

Murâbaha meselesinde sedd-i zerâi prensibini ön plana çıkaranların temel endişesi, işlemlerin tabi halden çıkararak kağıt üzerinde geçerli olan şekli bir hale gelmesi ve faizli finansmana dönüşmesi ihtimalidir. Genel olarak iktisadî işlemlerde faiz endişesinin sedd-i zerâi prensibinin temel sâiki olduğu ifade edilebilir. Bu anlayışa göre, murâbahanın bu

¹⁵ Kati olmayan naslar karşısında maslahata başvurulması meselesinde iki görüş bulunmaktadır: Birinci görüş olumsuz bir kanaat içinde iken ikinci grup ihtilaf halinde maslahatın nassa üstün tutulacağı görüşündedir. Yani nas, kendisine aykırı olan maslahatla ters düşmediği hallerde kullanılabilir (bk. Zerkâ, *İslam Hukuk Ekolleri*, s. 188-190). Maslahat tarafını tercih edenlerde sanki bu düşünce bulunmaktadır. Delaleti kesin olmayan bir nas ve bunun karşısında maslahat olduğu zaman (ma’dumun satışı, kabz meselesi, bir satışta iki satış örneklerinde görüldüğü gibi) maslahatı dikkate alarak hüküm vermektedirler. Buna karşın diğer taraf nasların muhtemel yorumlarını çok fazla irdelemeden, kabul edilegelen yorumu kabul etmekle yetinmektedir.

¹⁶ Mülhim, *Bey’u’l-murâbaha*, s. 177-178.

¹⁷ Sedd-i zerâi ile ilgili olarak bk. Abdülazîm Ebû Zeyd, *Bey’u’l-murâbaha ve tabikâtühül-muâsıra fi’l-mesârifî’l-islâmiyye*, Şam 2004, s. 181-201.

haliyle bu kadar yaygın bir biçimde uygulanması, diğer yatırım modellerini ortadan kaldırdığı ve mahzurlar taşınması sebebiyle doğru değildir.

Sonuç

Sonuç olarak sedd-i zerâi prensibini ön plana çıkaran araştırmacıların ihtiyat düşüncesiyle hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Biz işlemin şekilleşmesi ve câiz işlemlerden yasak bir işleme ulaşabilme endişesini mâkul karşılamakla birlikte tamamen sedd-i zerâi ekseninde düşünmenin de müslümanların zaten zor çözüm ürettiği bir ortamda işi daha da zora sokacağı düşüncesindeyiz. Dolayısıyla her durumda sedd-i zerâi ya da her durumda zaruret ve maslahat prensibini işletmek yerine farklı meselelerde bütün bu etkenleri dikkate alarak hüküm üretmek daha isabetli olacaktır.

F) Fikhî Kaidelerin Modern Murâbaha Tartışmalarında Kullanımı

Murâbaha tartışmalarında fikhî kaideler çok sık kullanılmamakla birlikte bazı araştırmacılar zaman zaman görüşlerini desteklemek üzere fikhî kaidelere başvurmuşlardır. Deliller hiyerarşisinde kaideler öncelikli bir konumda olmayıp destek mahiyetinde kullanılmaktadır. Genellikle genel kaideler kullanılmıştır. Dar kapsamlı kaideler ve zabıtalının kullanımı daha nadirdir.

Doğal olarak, maslahat ve zaruret cephesi daha ziyade ibaha ve kolaylıkla ilgili kaidelelere atıf yaparken sedd-i zerâi cephesi şüpheli şeylerden uzak durmak vb. ile ilgili kaideleri ön plana çıkarmıştır.

A) Maslahat Cephesinin Kullandığı Başlıca Kaideler:

a) *Lâ darara velâ dirâr*: Murâbahada vaadden dönmenin karşı tarafa zarar vermesi ve geç ödeme¹⁸ için kullanılmaktadır.

b) *Muâmelâtta aslolan ibâhadır*: Ortaya çıkan yeni meselelerin haramlığına dair bir hüküm yoksa helal sayılacağını ifade etmek için kullanılmıştır. Helâli haram kılmak gibi haramı helâl kılmanın da caiz olmadığını vurgulamaktadır.

c) *Muâmelât, illet ve maslahatların murââtına mebnîdir*: Bu kaide ile muâmelât alanında – teabbüddî hükümlerden farklı olarak- illet ve maslahatların gözetilmesinin esas olduğu vurgulanmaktadır.

B) Sedd-i Zerâi Cephesinin Kullandığı Bazı Kaideler:

a) *Şer'e gayr-ı muvâfık her şart fâsiddir*.

b) Şüpheleri terk etmek evlâdır.

c) Harama götüren şey haramdır.

Bu üç kaide, murâbaha ile ilgili olarak daha ihtiyatlı davranmanın ve şüpheleri terk etmenin daha doğru olacağını vurgulamak için zikredilmektedir.

¹⁸ Ali Ahmed Sâlûs, "el-Murâbaha li'l-âmir bi's-şirâ nazrât fi't-tatbîki'l-ilmî", *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-islâmî*, V/II (1988), s. 1084. Yusuf Kardâvî, *Bey'ul-murâbaha li'l-âmir bi's-şirâ kemâ tücrîhi'l-mesârifü'l-islâmiyye*, Kahire 1987, s. 30.

G) Modern Murâbaha Tartışmalarında Örf Faktörü

Günümüzde modern öncesi dönemden farklı alış-veriş ve akit türleri ve iktisadî işlemlerin yaygınlaşmasıyla yeni örfler oluşmuştur. Bu itibarla, modern dünyada ticari alanda oluşmuş ve hâl-i hazırda geçerli olan örflerden bahsetmek mümkündür. Örneğin dış ticarete işlemlerin nasıl yapılacağı, kimlere hangi sorumlulukların düştüğü gibi meseleler hakkında bir örfün varlığından bahsedilebilir.

Murâbahanın genelinde ve alt konularında daha pratik ve kolaylık yanlısı olan taraf zaman zaman örfle atıf yapmaktadır. Aslında onların zihninde normalde câiz olan bir işlemin örfle güçlendirilmesi vardır. Buna karşın diğer taraf meşru sayılmayan işlemlerde zaten örfün bir etkisinin olamayacağını düşünmektedir. Sonuç olarak murâbaha tartışmalarında örfün birinci dereceden bir kaynak olarak ifade edildiğini ifade etmek zordur. Bunun yerine temel önermeyi destekleyici bir konumda durmaktadır.

H) Modern Murâbaha Tartışmalarında Kur'an ve Sünnet'in Kullanımı

Murâbaha ile ilgili meselelerde Kur'an ve Sünnet'e doğrudan yapılan atıflar fazla değildir. Bunda, meselelerin -yalın değil- karmaşık olmasının ve çıkarımların bir akıl yürütmeler bütünüdür sonucunu olması etkilidir. Bunun yerine mezhep ya da müctehidlerin kavillerine atıflar daha çoktur. Kur'an-ı Kerim naslarına sadece bey'in helalliği konusunda atıf varken, -kabzın keyfiyeti, bir satışta iki satış gibi- murâbahanın bazı alt konularında hadislerle atıf artmakla birlikte yine de sınırlı düzeydedir. Sedd-i zerâi cephesi, bazı hadisleri kabul edilemeyen yorumuyla ortaya koymakta ve bunlar üzerinden itirazda bulunmakta iken zaruret cephesi bazı hadisleri, metin ve senet tenkidine tabi tutup hadisin çerçevesini değerlendirmek, mevcut farklı yorumları ön plana çıkarmak ya da daha üst veya karmaşık bir işlem için kullanmak yoluna gidebilmektedir.

I) Modern İktisat Kuramlarının Modern Murâbaha Tartışmalarındaki Etkisi

Modern murâbaha tartışmaları aslında kapalı devre bir tartışma hüviyeti taşımaktadır. Mevzular ele alınırken modern iktisat kuramlarına ve iktisadın önemli teorisyenlerine nerede ise hiçbir atıf bulunmamaktadır. Örneğin modern iktisat eğitimi almış bir ilim adamının bu alanda yapılan tartışmaları anlamaması yüksek bir olasılıktır. Bu noktada murâbaha tartışmalarını gerçekleştiren şahısların çoğunun -iktisatçı olmaksızın- fikhî olmaları ve kullanılan dilin fikhî -ya da en azından dinî- bir dil olması ve meselelerin iktisadî olmaktan ziyade fikhî olarak değerlendirilmesi de etkilidir.

Modern iktisat kuramlarına atıf yapılmamasında araştırmacıların çoğunun iktisatçı olmamasından öte o kuramların Batılı bir anlayışla ve faizli bir sistem için tasarlanmasının etkisi daha büyüktür. İkinci bölümde ele aldığımız fikhî meseleler içinde vadin bağlayıcılığından kabz meselesine, akdi mesuliyetten akdin sona ermesine kadar üretilmeye çalışılan çözümler müslümanca bir bakış açısı ve değerlendirilmeyle çözülecek konulardır.

Sonuç

Bu bölümde de görüldüğü üzere modern murâbaha, modern İslâm iktisadının temel meselelerinden biri olarak, zaruret, maslahat, sedd-i zerâi ve örf gibi konularda zihinlerinin hangi prensiplere göre ve nasıl işlediğinin anlaşılmasında önemli bir örnektir. Bu itibarla tarafların murâbaha bağlamındaki bakış açılarını şöyle değerlendirmek mümkündür:

Zaruret ve maslahat düşüncesine öncelik verenler konunun büyük oranda ictihad dai-

resinde olduğunu, genel fikhî kaidelere ve değişen şartları dikkate almak gerektiğini belirtmektedir.¹⁹ Onlara göre ele alınan mesele, hükmü kati bir mesele olmayıp zanni alanda yer alan bir mevzudur. Bu meselede olumlu ve olumsuz yönde görüş bildirilebilir ve pek çok durumda da öyle olmuştur. Doğruluğu muhtemel olan bu kavillerden birisini tercih etmek mümkündür. Örneğin vaad meselesinde bu açıkça dile getirilmiştir. Haramlık tarafında olanlar ise mevcut hükmün, ya da o hükme sebep olan nasların tek bir şekilde yorumlanabileceğini düşünerek ilgili konuları tartışma dışında bırakma eğilimindedirler.

Kişilerin meselenin pratik yönüyle ilgilenip ilgilenmemeleri etkili bir faktördür. İşin içinde olanlar bir çözüm üretmek zorunda olduklarından ve fiziksel şartları gördüklerinden dolayı zaruret, maslahat vb. prensipleri daha çabuk devreye sokabilmektedirler. Karşı tarafta olanlarda ise daha kesin çizgiler vardır. Durumu reddetme ve mudarebe, ya da karz-ı hasen gibi –çok fazla pratik değeri olmayan- teklifler yapmaktadırlar. Bu tarafın “ideal İslâm iktisadı”na²⁰ göre düşünüp hüküm ürettiği söylenebilir. Pratik temelli düşünenlerde zihinsel faaliyet vakiadan delillere hareketle ve teorik temele ağırlık verenlerde delillerden vakiaya hareketledir.

Maslahat-zaruret-kolaylık ekseninde sosyal şartları göz önünde bulundurma faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Bazı araştırmacılar İslâmî bir iktisadın yavaş yavaş yerleşeceğini, bu kurumların hak ile batılın beraber bulunduğu bir toplumda faaliyet gösterdiğini ve müşterilerin veli kullar olmadığını ifade etmektedirler.²¹ Ayrıca işletme tarzı, mudilerin durumu vb. faktörleri dikkate alma vardır. Bu itibarla bir “geçiş dönemi” ya da “ara dönem”²² anlayışı bazı durumlarda kendini göstermektedir.

Yapılan çıkarımlarda klasik fıkha atıflar yapılmakla birlikte bağlam değişmiştir. Kabz, vekâlet, mürekkeb akit vb. meseleler buna örnektir.

Zaman zaman taraflar arasında çekişme mantığının izleri görülmektedir. Tartışma bazı noktalarda tarafların kendi haklılıklarını isbat ve karşı tarafın görüşlerini çürütme şeklini almıştır.

Sonuç olarak modern murâbaha hem oluşum süreci hem de temellendirme açısından modern dönemde “İslâm iktisadı”nın yapısı, mahiyeti ve gidişatı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

¹⁹ Örneğin bk. Muhammed Abdülhalim Umar, “et-Tefâsîlü'l-ameliyye liakdi'l-murâbaha fi'n-nizâmi'l-masrafiyyi'l-İslâmî”, *Huttatü'l-istismâr fi'l-bünûki'l-islâmiyye-el-Cevânibü't-tatbîkiyye ve'l-kadâyâ ve'l-müşkilât*, Amman 16-21 Haziran 1987, s. 178.

²⁰ Bu tabir için bk. Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadı (Toplu Makaleler II)*, İstanbul 2005, s. 125.

²¹ Kardavi, *Bey'ü'l-murâbaha*, s. 84-85.

²² Bu tabirler için bk. Tabakoğlu, *İslam İktisadı*, s. 8, 125.